

Мирошнеченко А. В. Соціально-психологічне функціонування сім'ї як малої групи / А. В. Мирошнеченко // Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. – Т. 1. Особистість і мала група. - 2012. – С. 141 – 147.

УДК 316.614.5

А.В. Мирошнеченко

Полтавський національний педагогічний університет імені

В.Г.Короленка (м. Полтава)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМ'Ї ЯК МАЛОЇ ГРУПИ

Постановка проблеми. Соціальний прогрес, демократизація стосунків у сім'ї та суспільстві, трансформація культури супроводжуються загальною тенденцією до змін. Кардинальні зміни, що відбуваються у соціокультурному просторі нашого суспільства супроводжуються актуалізацією кризових процесів інституту сім'ї: зростанням кількості розлучень на початковому етапі життєдіяльності сім'ї, зниженням якості сімейних взаємин і задоволеності шлюбом, погіршенням адаптивних можливостей подружжя, послабленням захисної функції сім'ї від динамічних процесів суспільства.

Роль малих груп як суб'єктів суспільного розвитку не досить відчутна, але у формуванні особистості вона не просто вагома, а здебільшого — визначальна, особливо якщо взяти до уваги сім'ю — найважливішу форму організації життя людей. Адже людина народжується в сім'ї як особистість, навчається мистецтву людських стосунків на різних рівнях буття і в різних сферах діяльності, готується до майбутньої ролі чоловіка або дружини, батька або матері тощо.

Сім'я — це мала соціальна група, в якій найбільш природньо задовольняються багато найважливіших особистісних потреб людини. Тут вона набуває необхідних соціальних навичок, засвоює базові стереотипи поведінки і культурні норми, реалізує свої емоційні бажання, отримує психологічну підтримку і захист, рятується від стресів і перевантажень, що виникають при контактах із зовнішнім світом. У задоволенні всіх цих потреб і полягає сенс психологічних і соціально-культурних функцій сім'ї.

Таким чином, **актуальність** нашого дослідження визначається тим, що переструктурування функцій сім'ї в ході її модернізації підвищує значення саме цих двох груп функцій. Це викликає кардинальні зміни в образі життя сімей, їх потребах, характері взаємодії із зовнішнім світом, типах сімейних відносин, положенні в сім'ї окремих її членів, сімейній моралі і, нарешті, приводить до фундаментальних зрушень в системі взаємодії по всьому ланцюжку особистість-сім'я-суспільство. Відповідно змінюються і самі психологічні і соціально-культурні функції сім'ї. Не менш важливим є дослідження сім'ї як малої групи. Результати наукового пошуку в даному напрямку можуть надати цінний матеріал для вирішення внутрішньосімейних проблем, допоможуть розв'язати питання збереження та зміцнення сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сім'я є об'єктом дослідження багатьох наук: соціології, психології, педагогіки, соціальної психології, конфліктології та соціальної педагогіки тощо. Існують різні підходи до дослідження сім'ї: сім'я вивчається і як соціальний інститут, і як соціальне середовище, де відбувається виховання молоді, і як фактор соціалізації особистості. Тема сім'ї розроблена в працях багатьох закордонних (І. Най, Дж. Хілл, У. Гуд) та вітчизняних науковців: С.І. Голод, А. І. Антонов, А.Г. Харчев, Ю. Якубова, М.І. Алексєєва, Т.В. Буленко, Т.С. Журбицька, В.Я. Титаренко, О.М. Шарган, (тема функціонування молодого сім'ї); Е.Г. Ейдемільер, Г.С. Кочарян, О.С. Кочарян, В.В. Юстицькіс, Е.Берн (тема сімейних ролей); О.Ф. Бондаренко, Л.Ф. Бурлачук, С.Д. Максименко,

(діагностика та корекція методів сімейного психологічного консультування) та ін. Разом з тим, дослідження сім'ї є недостатнім в плані вивчення сім'ї саме як малої соціальної групи.

Мета статті: на основі теоретичного аналізу дослідити психологічні та соціально-культурні функції сім'ї як малої соціальної групи.

Основний матеріал теоретичного аналізу дослідження.

Як мала соціальна група сім'я розглядається в межах явищ, про які нагромаджено великий за обсягом матеріал у соціальній психології (процеси комунікації, інтеграції, соціальної перцепції, механізми і концепції групової динаміки тощо).

Із соціально-психологічного погляду Н. Смелзер визначає сім'ю як малу соціальну групу людей, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги [3,с.268]. Російський учений А. Антонов дає таке визначення: сім'я – це група людей, об'єднаних подружньо-родинними зв'язками, які спільно здійснюють відтворення населення, забезпечують спадкоємність поколінь, а також соціалізацію дітей, і підтримують один одного. Він стверджує, що лише наявність подружніх, родинних і батьківських відносин породжують сім'ю. Якщо будь-якої складової цих відносин бракує, то це вже не сім'я, а сімейна група [1,с.58]. Більш широке пояснення поняття «сім'я» дає російський соціолог А. Харчев. Він вважає сім'ю історично-конкретною системою взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми, малою групою, члени якої об'єднані подружніми й родинними відносинами, спільним побутом і взаємною моральною відповідальністю за виховання дітей, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення [9, с.75]. Коли мова йде про психологічні аспекти функціонування сім'ї, вона виступає не стільки як інститут, скільки як мала група з характерними для

цього утворення особливостями групової взаємодії. Отже, в основі психологічного функціонування сім'ї лежать тільки такі індивідуальні потреби, задоволення яких неможливе або надзвичайно утруднене поза сім'єю.

У багатьох зарубіжних роботах психологічні функції сім'ї позначаються як «функції психотерапії». Сім'я здатна одночасно забезпечувати своїм членам відчуття безпеки («притулок»), приналежність до групи, емоційні зв'язки, можливість самоствердження, тобто врешті решт, створити базу для розвитку вищого типу потреб (по А. Маслоу) в самоактуалізації і реалізації творчого потенціалу.

Психологічні функції сім'ї здійснюються через міжособистісні відносини. В процесі переходу до сім'ї нового історичного типу в міжособистісних відносинах, а значить, і в соціально-психологічному функціонуванні сім'ї відбуваються значні зміни [2, с.145].

Традиційна модель сім'ї, як правило, сприяла задоволенню первинних психологічних потреб: в безпеці, приналежності, емоційних зв'язках, частково (як правило для жінки) в самоствердженні і лише в незначній мірі могла сприяти задоволенню потреб в самоактуалізації. Таким чином, абсолютною основою такої сім'ї були «нижчі» психологічні потреби, найтісніше пов'язані з її економічним функціонуванням. Із зростанням індивідуалізації людини і «введенням» в сучасну сім'ю принципу автономії особистості як необхідної умови розвитку і задоволення вищих психологічних потреб, а також у зв'язку з соціальними процесами, що паралельно проходять, послаблюють зовнішні норми сімейної взаємодії, задоволення всіх видів базових психологічних потреб індивіда, в тому числі і «вищих», ускладнюється, що створює загрозу дестабілізації сім'ї. Внаслідок цього підвищуються вимоги до виконання сім'єю її соціально-психологічних функцій, як в цілому, так і на різних стадіях її життєвого циклу.

У сучасних соціально-психологічних дослідженнях сім'ї виділяють три основні компоненти міжособистісних відносин, що забезпечують

психологічну солідарність: інтимність (близькість), кооперація (взаємодопомога) і когнітивна згода (взаєморозуміння) [6,с.76]. Різні елементи психологічної солідарності мають різну «питому вагу» на тому або іншому етапі життєвого циклу сім'ї. Так, в дошлюбний період і до народження першої дитини найбільше значення має інтимність. Після народження першої дитини вирішальну роль починає відігравати ступінь і характер кооперації: цим можна частково пояснити відмічену в дослідженнях «традиціоналізацію» сімейного життя в цій фазі (чоловік на якийсь час стає головним годувальником, і відповідних змін зазнає весь характер сімейної взаємодії). Надалі постійно зростає внесок в психологічну солідарність когнітивної згоди. Взагалі ж високий ступінь психологічної солідарності можна вважати головною умовою, що забезпечує задоволення трьох «нижчих» груп базових особистісних потреб, а у поєднанні з певною автономією членів сім'ї, — і «вищих» груп потреб (у самоповазі, самореалізації і самоактуалізації).

Порівняння під таким кутом «патріархальної» і «демократичної» («егалітарної») сімейних моделей приводить до припущення, що перша не поступається другій за ступенем психологічного комфорту для індивіда. Для традиційного шлюбу характерний високий ступінь кооперації (через рольову взаємодоповнюваність), когнітивної згоди і низька потреба в автономії. Недостатній ступінь інтимності в сім'ях цього типу не веде до руйнування солідарності в цілому.

Для «егалітарного» шлюбу в умовах розмивання соціально-нормативного канону і виникнення автономії як умови розвитку особистості «навантаження» на всі елементи психологічної солідарності дуже високе. Не випадково деякі дослідження показують, що задоволеність сімейним життям і шлюбом найбільш висока в традиційних сім'ях, потім — в егалітарних і найбільш низка в проміжних варіантах. Теж саме відображено і в даних про залежність психічного здоров'я від типу сім'ї: найбільш психічно стабільними виявилися «послідовні традиціоналісти», достатньо благополучними —

«послідовні демократи» і маргінальними з погляду психічної норми — проміжні типи. У першому типі сім'ї («патріархальному») основою психологічної солідарності є кооперація, в другому — інтимність. У перехідних типах, мабуть, рольова неузгодженість - швидше наслідок, ніж причина порушення інтимності і когнітивної згоди, хоча часто вважають, що вона - результат дії рудиментарних традиційних норм як когнітивних утворень [4,с.154]. Інтимність — найменш «затребуваний» елемент традиційної сімейної моделі і найбільш значущий для моделі егалітарної. Не дивно, що саме він виявляється «слабкою ланкою» при переході від першої до другої. Такі «проміжні» моделі — варіант не традиційної, а навпаки — сучасної сім'ї, але з порушенням в її центральній ланці — інтимності, що приводить до «збоїв» в соціально-психологічному функціонуванні. Прикладом може бути проблема небажаних дітей (за даними досліджень, вони складають групу ризику в соціальному плані), залежності між задоволеністю шлюбом і продуктивністю праці, психічним і фізичним здоров'ям людей.

Поширеність «проміжного», маргінального типу сімейних відносин, їх перехідний характер — мабуть, найважливіша ознака, що пояснює труднощі, які переживаються сім'єю, головна причина незадоволеності сімейним життям, яке переживають мільйони людей. Одних обтяжує традиційний авторитаризм внутрішньосімейних відносин, жорстка сімейна дисципліна, залежне положення жінок і дітей, відсутність свободи вибору. Звідси різноманітні види протесту: від величезної кількості розлучень за ініціативою жінок до сотень самоспалень жінок і дівчат в деяких республіках Середньої Азії. [8,с.14]. Інші, навпаки, страждають від внутрішньосімейного демократизму, несформованого, незрілого, що не супроводжується адекватною відповідальністю і породжує численні неблагополучні, конфліктні сім'ї.

Властивий сім'ї високий ступінь психологічної солідарності забезпечує успішне виконання нею завдання соціалізації дітей і батьків, яка складає

основний зміст соціокультурного функціонування сім'ї. Соціалізація включає завдання виховання, але не обмежується ним. Вона охоплює також різноманітну діяльність по формуванню особистості: засвоєння нею норм і цінностей культури, навичок поведінки і спілкування, підготовку до виконання найважливіших соціальних ролей [5,с.186]. Таким чином, по аналогії з формуванням базових психологічних потреб людини, сім'я закладає і базові культурні цінності, що регулюють майбутню поведінку людини в різних сферах діяльності, формує сценарії всіх можливих ролей, які людина може зіграти.

Соціалізація здійснюється через взаємодію поколінь, складових сім'ї. Залежно від змін типу сім'ї, обумовлених історичними особливостями культури і конкретного суспільства, змінюється також тип і механізм цієї взаємодії. У сучасній нуклеарній сім'ї мова йде, перш за все, про взаємовплив батьків і дітей. Традиційна сім'я організована так, щоб зберегти спосіб життя старшого покоління, повторити батьків в дітях. Діти тут — об'єкт соціалізації, завдання якої полягає в тому, щоб «вписати» їх в чітко задані рамки існуючих ролей, норм і цінностей. Механізм соціалізації в сім'ї традиційного типу діє, спираючись на безумовний авторитет старшого покоління, звичай, ритуал. Чітко розмежовуються норма, що спирається на традиції, і відхилення від норми, що припускає строгі санкції.

Основною рисою соціалізації в сім'ї нового типу (егалітарній, демократичній) є те, що кожен з її членів прагне до самореалізації. Таким чином, авторитет старших не «закриває» собою світ, встановлюючи зразок, який треба наслідувати, а відкриває можливості вільного розвитку. У спілкуванні старших і молодших виробляються навички критичного ставлення до суперечливих і конкуруючих норм і цінностей, закладаються основи формування самостійності, відповідальності, усвідомленого ставлення до своїх вчинків. У реальній практиці соціалізації ці типи «змішані», можна говорити лише про переважне тяжіння до того або іншого полюсу. При цьому механізми соціалізації, характерні для різних етапів

історичної еволюції сім'ї, не тільки співіснують в сучасних сім'ях, але і активізуються під час проходження окремою сім'єю основних етапів її життєвого циклу. На початку циклу – якщо взяти за основу періодизації вік дітей — діють, як правило, механізми традиційної соціалізації, а безумовність батьківського авторитету є передумовою засвоєння головних цінностей даної культури. Надалі йде процес «лібералізації» традиційної сім'ї: соціалізуючі дії транслуються не тільки від батьків до дітей, але і від дітей до батьків. Одночасно підвищується ступінь автономії членів сім'ї, збільшується різноманітність їх зв'язків зі світом. Включаються механізми інших типів соціалізації, «діти і дорослі вчаться у своїх однолітків і дорослі вчаться також у своїх дітей» . Це період включення в процес соціалізації разом з сім'єю підліткових і молодіжних субкультур, посилення впливу інших соціалізуючих інститутів, виникнення ситуацій конкуренції способів життя (з одного боку, сім'я, з іншої — однолітки або референтна група). Тут виникають складнощі і конфлікти, гострота яких залежить від того, який характер спілкування прийнятий в сім'ї. Він визначається типом сім'ї, типом соціальної взаємодії в ній, типом організації відносин [5, с. 214].

Традиційна сім'я як і раніше вимагатиме підпорядкування, слухняності і це може привести до конфлікту і розриву. «Демократична» сім'я буде прагнути до взаєморозуміння, діалогу, на основі якого виникає новий, більш зрілий, хоча і складніший стиль відносин між батьками і дітьми. Саме у цей період (перехідний для сім'ї і співпадаючий за часом з підлітковим віком дітей) вирішується одне з найважливіших в соціокультурній діяльності сім'ї завдань: формування основ стилю спілкування, стилю міжособистісних відносин, яким слідуватиме людина. При цьому необхідно підкреслити нерозривний зв'язок соціально-психологічної і соціально-культурної функцій сім'ї, оскільки успішна соціально-культурна діяльність по формуванню навичок спілкування здійснюється на основі повноцінного соціально-психологічного функціонування сім'ї. Це не означає, що соціалізація в традиційній сім'ї обов'язково призведе до конфлікту, а механізми соціалізації

в «демократичній» сім'ї припускають тільки згоду і гармонію. Швидше навпаки, оскільки в традиційній сім'ї основний акцент у вихованні робиться на слухняності, батьківський авторитет часто «спрацьовує» в напруженій ситуації, що дозволяє уникнути відкритого конфлікту. Але якщо такий конфлікт все ж таки відбувається, то через відмічені особливості соціалізації в традиційній сім'ї він стає бунтом і може привести до розриву відносин. У «демократичній» же сім'ї конфлікт — не форма розриву відносин, а пошук рішення в кризовій ситуації. Висновок полягає не в тому, що «демократична» сім'я безконфліктна, а в тому, що вона більше, ніж традиційна, здатна сформувати у особистості основу культури вирішення конфліктів, культури спілкування, яка припускає гнучкість, відвертість, вміння вести діалог і слухати співрозмовника. Разом із загальною інформованістю, навичками культури праці, які цілком здатна виховати традиційна сім'я, перераховані якості стають найважливішими соціально-культурними характеристиками особистості, що забезпечують можливість її успішної діяльності в сучасному суспільстві [7, с. 14].

Висновки. На сьогодні елементи різних поглядів на сім'ю, засвоєних різними поколіннями людей, співіснують, висловлюються засобами масової інформації, «накладаються» на сімейну ідеологію, що формується стихійно і завжди присутня в суспільстві. Її джерелом є соціально-історичні, національні і релігійні традиції, субкультурні особливості. Ця сімейна ідеологія відображає суперечливу реальність життя сучасної сім'ї, в якій, як показують численні етнографічні, соціологічні і психологічні дослідження, глибоко вкорінені патріархальні елементи. Така сім'я при виконанні своїх соціокультурних функцій зустрічається з фундаментальними труднощами. Вони витікають з неминучого конфлікту між культурними зразками, на які сім'я об'єктивно здатна орієнтувати людей, що соціалізуються, і вимогами, які пред'являє до людини сучасне життя. Якщо в сім'ї людину виховують у дусі беззаперечної слухняності, а їй доводиться жити в світі, де постійно треба приймати самостійні рішення, засновані на внутрішній

відповідальності, то вона може легко перетворитися на злочинця. Це і означає, що сім'я виявляється нездатною до виконання своїх функцій соціалізації, з чим зараз досить часто стикається наше суспільство.

Література

1. Антонов А.И. Семья: функции, структура / А.И. Антонов // Основы социологии. – 1993. – № 4. – С. 14.
2. Голод С.И. Семья и брак: историко-социальный анализ / С.И. Голод. – СПб, 1998 – 354 с.
3. Дворецька Г.В. Соціологія: навч. Посібник / Г.В. Дворецька. – К.: КНЕУ, 2002. – 472 с.
4. Ковалёв С. В. Психология современной семьи / С.В. Ковалев. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
5. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М.: Наука, 1988. – 429с.
6. Разумихина В. П. Мир семьи / В.П. Разумахина. – М.: Просвещение, 1986. – 209 с.
7. Файнбург З. Социальные функции семьи и генезис понятия ее стабилизации / З. Файнбург // Стабильность семьи как социальная проблема. — 1978. — № 10. – С. 14.
8. Фатеева Е. В. Семья в современном буржуазном мире / Е.В. Фатеева. – М.: Мысль, 1988. – 206с.
9. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР / А.Г. Харчев. – М.: Мысль, 1979. – 254 с.

Ключові поняття: сім'я, психологічні функції сім'ї, соціальні функції сім'ї, інтимність, кооперація, когнітивна згода, соціалізація, патріархальна модель сім'ї, демократична модель сім'ї.

Ключевые понятия: семья, психологические функции семьи, социальные функции семьи, интимность, кооперация, когнитивное согласие, социализация, патриархальная модель семьи, демократическая модель семьи.

Key concepts: family, psychological functions of family, social functions of family, intimacy, cooperation, cognitive consent, socialization, patriarchal model of family, democratic model of family.

Анотація

На основі теоретичного аналізу в статті представлені психологічні підходи до визначення сім'ї як малої соціальної групи. Виняткового значення набуває дослідження психологічних та соціокультурних функцій сім'ї в яких проявляється активність, життєдіяльність сім'ї та її членів, спрямована на задоволення базових потреб суспільства і індивіда. Розкривається специфіка соціально-психологічного функціонування і основні компоненти міжособистісних відносин в різних моделях сім'ї.

Аннотация

На основе теоретического анализа в статье представлены психологические подходы к определению семьи как малой социальной группы. Исключительное значение приобретает исследование психологических и социокультурных функций семьи в которых проявляется активность, жизнедеятельность семьи и ее членов, направлена на удовлетворение базисных потребностей общества и индивида. Раскрывается специфика социально-психологического функционирования и основные компоненты межличностных отношений в разных моделях семей.

Annotation

The psychological approaches to determination of family as small social group on the basis of theoretical analysis are presented in the article. An exceptional value is acquired by research of psychological, social and cultural

functions of family. Activity, vital functions of family and its members shows up in these functions and directed on satisfaction of base necessities of society and individual. It is exposed the specific of the socially-psychological functioning and basic components of interpersonality relations opens up in the different models of families.